

Vai Somija uzsāks niķeļa un vara ieguvi *Natura 2000* teritorijā un kāds ir Kurzemes “rūdu stāsts”?

Māris Liopa, Zemeunvalsts.lv

Somijā pirmo reizi varētu tikt izsniegta atļauja ieguves rūpniecībai *Natura 2000* aizsargājamā teritorijā, kas saistīta ar uzņēmuma *AA Sakatti Mining Oy* pieteikumu *Anglo American* pārvaldītajam Sakatti projektam. Šis projekts paredz niķeļa un vara ieguvi zem unikālā Vīankiāpas – *Viiankiaapa* - purva Lapzemē. Projekts ir radījis plašas debates, jo tas varētu radīt precedentu dabas aizsardzības noteikumu apiešanai visā Eiropas Savienībā.

Sakatti kalnrūpniecības projekts un Eiropas intereses

Vīankiāpa ir neskarta pārejas purva ekosistēma, kas kopš 1998. gada ir aizsargāta ES *Natura 2000* tīklā, kā arī iekļauta Somijas Purvu aizsardzības aktā kopš 1988. gada. Uzņēmums šogad maijā iesniedza pieteikumu, lai saņemtu īpašu izņēmuma atļauju. Šāda iespēja pavērusies, jo saskaņā ar Eiropas Savienības Kritiski svarīgo izejvielu aktu šis niķeļa un vara ieguves projekts ir klasificēts kā "sevišķi svarīgu sabiedrības interešu" objekts, kas ļauj paātrināt atļauju izsniegšanu. Ja valsts vai Eiropas Savienība atzīst, kādu projektu par sevišķi svarīgām sabiedrības interesēm, tas nozīmē, ka šī konkrētā projekta sniegtais labums sabiedrībai kopumā ir svarīgāks nekā dabas saglabāšana tajā pašā vietā. Tā ir juridiska atruna, kas ļauj "pārkāpt" dabas aizsardzības likumus, ja vien nav atrodami alternatīvi risinājumi.

Eiropas Komisija un Somijas valdība, pamatojoties uz jauno Kritiski svarīgo izejvielu aktu, šajā gadījumā saskata divas galvenās sabiedrības intereses.

Pirmā ir Eiropas stratēģiskā un militārā drošība, jo pašlaik Eiropas Savienība ir gandrīz pilnībā atkarīga no citām valstīm - galvenokārt Ķīnas un Krievijas, lai nodrošinātu sevi ar augstākā labuma niķeli un varu. Starp citu niķelis ir arī pie mums Latvijā, bet par to, vēlāk - šī raksta turpinājumā. Šie metāli ir kritiski svarīgi ne tikai elektroauto akumulatoriem, bet arī aizsardzības industrijai,

militārajam ekipējumam, sakaru sistēmām un energotīkliem. Atkarības samazināšana no trešajām valstīm tiek definēta kā sabiedrības jeb visu Eiropas iedzīvotāju drošības interese.

Otrs faktors ir klimata mērķu sasniegšana – t.s. “zaļā pāreja”. Lai Eiropa atteiktos no fosilā kurināmā un pārietu uz atjaunojamo enerģiju, ir nepieciešams milzīgs daudzums vara gan vadiem, gan vēja ģeneratoriem un niķeļa - baterijām. No Briseles puses tiek argumentēts, ka, neuzbūvējot šīs raktuves, sabiedrība nevarēs pāriet uz "zaļo ekonomiku", un globālās klimata pārmaiņas nodarīs vēl lielāku kaitējumu nekā viena purva zaudēšana.

Kāpēc protestē vides aktīvisti un pamatiedzīvotāji?

Vides aktīvisti un arī vietējie iedzīvotāji norāda uz lielu paradoks šajā definīcijā. Viņi jautā - kā interese iznīcināt unikālu dabu var būt "sabiedrības intereses"? Lai gan, šķiet, vajadzētu saprast, ka viens purvs NAV vērtīgāks par neatkarību un drošību...

Kritiķi, tomēr, uzskata, ka šajā gadījumā termins tiek izmantots kā aizsargs, lai aizstāvētu lielas privātas korporācijas *Anglo American* finansiālās intereses, kamēr vietējā sabiedrība - Sodankiles iedzīvotāji un ziemeļbriežu gani - zaudē savu dzīves vidi un tradicionālo kultūru. Tāpat tiek uzsvērts, ka sabiedrības interesēs ir saglabāt neskartu dabu un oglekļa krātuves - purvus, lai cīnītos pret tām pašām klimata pārmaiņām

Vides organizācijas, tostarp *Greenpeace Nordic*, brīdina, ka raktuvju izveide neatgriezeniski izmainīs gruntsūdeņu līmeni, izžāvējot purvu un iznīcinot ekosistēmu, kā arī atmosfērā izdalīs milzīgu daudzumu purvā uzkrātā oglekļa. Paredzamais raktuvju mūžs ir salīdzinoši īss – tikai 20 līdz 25 gadi.

Saskaņā ar pētījumu aģentūras *Verian* aptauju, aptuveni 79% Somijas iedzīvotāju neatbalsta kalnrūpniecību dabas rezervātos, un konkrētajam Sakati projektam nav vairākuma atbalsta nevienas Somijas parlamentā pārstāvētās partijas vēlētāju vidū.

Lēmumu par izņēmuma statusa piešķiršanu pašlaik vērtē Somijas Vides ministrija, savukārt Eiropas Komisijas atzinums par kalnrūpniecības plānu gaidāms līdz septembra beigām

Kā dabas liegums nonāca industrijas redzeslokā?

Vīnkiāpas purvam, kas atrodas aptuveni 15 kilometrus uz ziemeļiem no Sodankiles, ir noteikta dubulta tiesiskā aizsardzība. Kopš 1988. gada teritorija ir iekļauta Somijas Purvu aizsardzības programmā, savukārt, kopš 1998. gada purvs ir Eiropas Savienības *Natura 2000* tīklā. Purvs kalpo kā mājvieta retām putnu sugām.

2009. gadā uzņēmums *Anglo American* šajā reģionā uzsāka ģeoloģisko izpēti un atklāja ārkārtīgi bagātīgu polimetālu atradni. Tā kā rūdas iegulas stiepjas dziļi zem aizsargājamā purva dabas rezervāta, uzņēmums gadiem ilgi strādāja pie ietekmes uz vidi novērtējumiem un tehniskajiem projektiem. Juridiskais "izrāviens" projektam notika 2025. gada martā, kad Eiropas Komisija piešķīra Sakati raktuvēm "stratēģiskā projekta" statusu saskaņā ar jauno Eiropas Savienības Kritiski svarīgo izejvielu aktu jeb CRMA. Šis regulējums ļauj apiet ierastos dabas aizsardzības ierobežojumus, ja projekts kalpo "sevišķi svarīgām sabiedrības interesēm", un būtiski paātrina atļauju izsniegšanu. Pēc tam, 2025. gada augustā, vietējās vides iestādes atzina uzņēmuma veikto dabas novērtējumu par pietiekamu, kas ļāva uzņēmumam oficiāli iesniegt pieteikumu par izņēmuma atļaujas piešķiršanu. Lēmuma pieņemšana no Somijas valdības un Eiropas Komisijas puses ir nonākusi finiša taisnē.

“Zaļā pāreja” un minimāla ietekme

Anglo American un projekta virzītāji uzsver, ka Sakati raktuves ir kritiski svarīgas Eiropas ekonomiskajai un tehnoloģiskajai neatkarībai. Viņu pamatojums balstās uz trim galvenajiem pīlāriem. Pirmkārt tie ir materiāli nākotnes tehnoloģijām, **jo** atradnē slēpjas milzīgi vara, niķeļa, kobalta, platīna un pallādijs krājumi. Uzņēmums norāda, ka šie metāli ir vitāli nepieciešami Eiropas “zaļajai pārejai” – elektroauto akumulatoru ražošanai, vēja turbīnām, kā arī mākslīgā intelekta infrastruktūrai un aizsardzības sistēmām. Otrkārt tās ir "Nākamās paaudzes" ekotehnoloģijas. Raktuvju dizains ir izstrādāts kā daļa no uzņēmuma *FutureSmart Mining* koncepcijas. Tā būs pilnībā pazemes darbu operācija, kas tiks vadīta attālināti un automatizēti. Uzņēmums apgalvo, ka tiešā raktuvju virszemes projekcija skars tikai aptuveni 1% ,tātad, nepilnus 50 hektārus no visas lielās Vīnkiāpas aizsargājamās teritorijas platības, tādējādi samazinot redzamo ietekmi uz vidi līdz

minimumam. Treškārt ir paredzēta t.s. ekoloģiskā kompensācija. Apzinoties riskus, uzņēmums sola kompensēt purvam nodarīto kaitējumu, investējot un uzņemoties aizsardzību pār citām līdzvērtīgām un apdraudētām dabas teritorijām turpat reģionā.

Vai neatgriezenisks zaudējums un bīstams precedents?

Kamēr vietējie iedzīvotāji, tomēr, saskata projektā ekonomiskus ieguvumus darbavietu un nodokļu ieņēmumu veidā, plašākā sabiedrībā un dabas aizsardzības ekoaktīvistu kopienā valda spēcīga pretestība. Kā jau norādījām iepriekš, saskaņā ar pētījumu kompānijas *Verian* veikto aptauju, ko pasūtīja Somijas Dabas aizsardzības asociācija, 79% Somijas iedzīvotāju neatbalsta kalnrūpniecību dabas rezervātos. Protams – tie vietā jautājums par šīs aptaujas “uzstādījumu” un metodoloģiju....Jāatzīmē, ka konkrētajam Sakati projektam pagaidām nav vairākuma atbalsta nevienas Somijas parlamentā pārstāvētās politiskās partijas vēlētāju vidū. Vides organizācijas, tostarp *Greenpeace*, uzsver, viņuprāt, absurdo balansu - raktuvju dzīves cikls tiek lēsts tikai uz 20 līdz 25 gadiem, taču purva ekosistēmas iznīcināšana būšot permanenta un neatgriezeniska. Pat ja raktuves atradīsies zem zemes, tās neizbēgami mainīsot un pazemināšot gruntsūdeņu līmeni, kas izraisīs unikālā purva izžūšanu. Purva kūdras slāņi tūkstošiem gadu ir darbojušies kā oglekļa krātuve. Purvam izžūstot, atmosfērā izdalīsies milzīgs daudzums oglekļa emisiju.

Kārtējo reizi pret projektu skaļi iestājas arī reģiona ziemeļbriežu audzētāji, kuru ganību ceļus un tradicionālo dzīvesveidu, tomēr, šī industriālā attīstība tieši apdraud. Ziemeļbriežu audzētāji Ziemeļvalstīs vienmēr iestājas pret industriālo attīstību – tas nu ir fakts.

Aktīvisti brīdina, ka Sakati gadījums ir lakmusa papīrs jaunajai Eiropas politikai. Ja Somija un Eiropas Komisija atļaus “iznīcināt” (ekoaktīvistu terminoloģijā) *Natura 2000* teritoriju kritisko materiālu ieguves vārdā, tiks radīts juridisks precedents, kas ļaus līdzīgā veidā upurēt aizsargājamās dabas teritorijas visā Eiropas Savienībā. Pašlaik tiek gaidīts lēmums, kas parādīs, kas Eiropas prioritātēs svērs vairāk – solītā “zaļā pāreja” ar savu materiālu ieguvi vai gadu desmitiem smagi izcīnītā dabas daudzveidības aizsardzība.

Kā dabas aizsardzība tiek pakārtota industrijai?

Eiropas Savienības Kritiski svarīgo izejvielu akts - CRMA, kas stājās spēkā 2024. gada 23.maijā, ir radījis tektoniskas izmaiņas Eiropas vides tiesībās. Tā galvenais mērķis ir samazināt Eiropas atkarību no Ķīnas un Krievijas, nosakot, ka līdz 2030. gadam vismaz 10% no ES nepieciešamajām stratēģiskajām izejvielām - tostarp niķeļa un vara - ir jāiegūst pašā Eiropā.

Pētnieki norāda uz nopietnu pretrunu - aptuveni 85% no visām Eiropas kritisko minerālu atradnēm atrodas tieši zem dabas aizsargājamām teritorijām vai mazāk nekā 5 km attālumā no tām. Lai šos resursus sasniegtu, CRMA ievieš juridisku mehānismu, kas ļauj projektus pasludināt par "stratēģiskiem projektiem". Šis statuss nodrošina paātrinātu atļauju izsniegšanu. Valsts iestādēm ir noteikti stingri termiņi, kuros jāizsniedz kalnrūpniecības licences - parasti ne ilgāk kā 27 mēneši.

Projekti tiek definēti kā objekti, kas atbilst "sevišķi svarīgām sabiedrības interesēm". Tas dod tiesisku pamatu valstīm piemērot izņēmumus stingrajās Eiropas Savienības Dzīvotņu un Ūdens direktīvās.

Kur vēl Eiropā tas rada satraukumu?

Sakati nav vienīgais piemērs. Līdzīgas cīņas pašlaik norisinās visā Eiropas ziemeļu daļā. Piemēram, Zviedrijas Lapzemē, valdība, balstoties uz CRMA mērķiem, ir paātrinājusi atļauju izsniegšanu uzņēmuma *Talga Group* vadītajam *Nunasvaara South* grafīta ieguves projektam, kas arī atrodas dabas lieguma teritorijā un saskaras ar milzīgu pretestību. Ekoaktivisti visā Eiropā ceļ sev raksturīgo traci un brīdina – ja Sakati purvs tiks "upurēts", tas kalpošot par zaļo gaismu dabas aizsardzības zonu industrializācijai. Īpatnēji, šķiet, ka šī histērija ir aktivizējusies tieši pēc 2022.gada februāra...

Kā raktuves pazemē ietekmē purvu?

Lielākais sabiedrības daļas un zinātnieku satraukums ir saistīts ar to, kā tik milzīga pazemes infrastruktūra tieši zem Vānkiāpas ietekmēs purva sarežģīto ūdens sistēmu. Šī purva pastāvēšana, unikālā flora un fauna ir pilnībā atkarīga no pastāvīgas, barības vielām bagātas gruntsūdeņu pieplūdes un virszemes ūdens

baseiniem. Purva kūdras slānis darbojas kā sūklis. Ja ūdens līmenis nokrītas kaut par dažiem centimetriem, purvs sāk neatgriezeniski izžūt.

Lai gan *Anglo American* plāno veikt tikai pazemes darbus un izmantot vairāk nekā 5 kilometrus garu pazemes tuneļu sistēmu, lai izvestu rūdu ārpus aizsargājamās zonas, kritiķi uzskata, ka riski saglabāties augsti. Lai pazemes tuneļos varētu strādāt, no tiem ir nepārtraukti jāatsūknē ūdens, kas ieplūst caur plaisām klintīs. Tas rada apkārtnes "drenāžas efektu", piesaistot ūdeni no augstākiem slāņiem un pazeminot gruntsūdeņu līmeni tieši virs raktuvēm.

Uzņēmums apgalvo, ka, izmantojot jaunākās paaudzes dubultā ekrāna urbšanas iekārtas –TBM - un veicot tuneļu sienu masīvu cementēšanu jeb hidroizolāciju, ūdens ieplūde tiks ierobežota līdz minimumam. Tāpat viņi izslēdza no plāna vienu no atradnes daļām, kas atradās pārāk tuvu virspusei. Tomēr t.s. neatkarīgie eksperti un vides aktīvistu organizācijas kārtējo reizi un neatlaidīgi apšaubā, vai tik milzīgā mērogā ir iespējams pilnībā novērst plaisu rašanos un ūdens noplūdi dziļumā.

Sāmu un ziemeļbriežu audzētāju tiesības

Vēl viena problēma ir tā, ka Sakati projekts atrodas teritorijā, kas vēsturiski un praktiski ir cieši saistīta ar Lapzemes pamatiedzīvotāju – sāmu – un vietējo somu tradicionālo dzīvesveidu - ziemeļbriežu audzēšanu.

Ziemeļbriežu audzēšana nav vienkārši nodarbošanās, tā ir Arktikas kopienu kultūras un izdzīvošanas "mugurkauls". Briežiem ir nepieciešamas milzīgas, neskartas teritorijas un sezonālie migrācijas ceļi. Pat ja pašas raktuves atradīsies zem zemes, to virszemes infrastruktūra - ventilācijas šahtas, smagā transporta ceļi, troksnis, putekļi - sadrumstalo ganības un biedē dzīvniekus. Vānkiāpas purvs ir kritiski svarīga vieta, kur ziemeļbrieži vasarā patveras no kukaiņiem un atrod barību.

Vietējās ziemeļbriežu audzētāju apvienības – *paliskunnat* - un sāmu aktīvistu pretojas projektam, izmantojot tiesiskus instrumentus. Viņi atsaucas uz ANO Starptautisko paktu par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (27. pantu), kas aizsargā mazākumtautību tiesības praktizēt savu kultūru. Ziemeļvalstu tiesu vēsturē, piemēram, slavenajā Fosenas vēja parku lietā Norvēģijā,

ir precedents, kur tiesa atzina, ka vērienīgi industriālie projekti ziemeļbriežu ganību zemēs pārkāpj pamatiedzīvotāju tiesības.

Vietējie iedzīvotāji un Sāmu parlamenta pārstāvji pauž asu kritiku, norādot, ka kalnrūpniecības uzņēmuma organizētās "konsultācijas" ir bijušas tikai formālas. Viņi uzskata, ka jaunais Eiropas CRMA regulējums ir radījis situāciju, kurā valsts un korporācijas var ignorēt vietējo iedzīvotāju veto tiesības un viedokli, steidzinot projektus stratēģiskās neatkarības vārdā.

Šī situācija demonstrē asu interešu konfliktu, kur Eiropas vēlme pēc globālas neatkarības, drošības un "zaļajiem" elektroauto materiāliem tiešā veidā tiek panākta uz vietējās dabas un gadsimtiem senu pamatiedzīvotāju tradīciju rēķina. Protams, cits jautājums - vai šie pamatiedzīvotāji un ekoaktivisti vēlētos dzīvot apdraudētās, ekonomiski atpalikušās vai pat okupētās valstīs?

Kā radās ideja par niķeli Latvijā?

Latvijā pirms kāda laika tiešām plaši izskanēja ziņas par iespējamām niķeļa, vara un pat platīna atradnēm, un tieši Kurzeme, konkrētāk, Dienvidkurzemes reģions, tika minēta kā viena no potenciālajām vietām. Tomēr realitātē līdz ieguves sākšanai toreiz nenonāca. Kādas tad ir šī stāsta aizkulises un priekšvēsture?

Galvenais "detonators" šai idejai bija Kanādas latvietis un pieredzējis ģeologs Andrejs Bite, kurš strādāja kalnrūpniecības izpētes kompānijā *Ginguro Exploration*. A.Bite, pētot vēsturiskos Latvijas padomju laika urbumu datus, pamanīja interesantu sakritību – Latvijas dziļie kristāliskā pamatnes ieži pēc sava sastāva ir ļoti līdzīgi tiem iežiem Kanādā un citviet pasaulē, kuros parasti atrod bagātīgas niķeļa, vara, platīna un pallādija rūdas. Sadarbībā ar Latvijas Universitātes un Rīgas Tehniskās universitātes zinātniekiem tika veiktas sākotnējās analīzes dažiem vēsturiskajiem iežu paraugiem. Secinājums bija intriģējošs - ģeoloģiskās indikācijas liecināja, ka metālu klātbūtne zemes dziļēs ir reāla un tā nav utopija.

Kāpēc tieši Kurzeme?

Zemes garozas pamatne - kristāliskais pamatiezis, kurā šādi metāli varētu veidoties, Latvijā atrodas dažādos dziļumos.

Kurzeme un daļa Zemgales ģeoloģiski tika uzskatītas par interesantākajām zonām divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, Kurzemē kristāliskais pamatiezis atrodas salīdzinoši seklāk nekā, piemēram, Latvijas austrumos - vietām ap 400–700 metriem zem zemes. Lai gan tas joprojām ir liels dziļums, mūsdienu pazemes kalnrūpniecībai tas ir tehniski visai viegli sasniedzams mērķis. Otra lieta ir ģeoloģiskās struktūras, jo tieši Latvijas dienvidrietumos padomju gados tika veikti dziļie urbumi meklējot dzelzsrūdu un naftu, un šo urbumu materiāli uzrādīja magnētiskās un gravitācijas anomālijas, kas parasti liecina par niķeļa-vara sulfīdu rūdām.

Interese no Kanādas investoriem, protams, bija, bet process apstājās vairāku nopietnu šķēršļu dēļ. Lai droši pateiktu, ka metālu tur ir tik daudz, lai atmaksātos raktuvju būvniecība, ir jāveic jauni, ārkārtīgi dārgi kontrolurbumi un katrs izmaksā simtiem tūkstošu eiro. Tik lielu riska kapitālu investori nebija gatavi ieguldīt bez mūsu valsts garantijām. Latvijas likumdošana tobrīd - un lielā mērā joprojām - nav piemērota smagajai metālu kalnrūpniecībai. Zemes dziļu īpašumtiesību jautājumi (kam pieder tas, kas atrodas 500 metru dziļumā zem privātas pļavas – valstij vai zemes īpašniekam?) un stingrie vides aizsardzības likumi radīja pārāk lielas juridiskās neskaidrības.

Līdzīgi kā Somijas Sakati projektā, arī Latvijā jebkādi plāni par smago ieguves rūpniecību, kas varētu ietekmēt gruntsūdeņus un vidi, uzreiz saskartos ar vietējo ekoaktīvistu agresīvu pretestību. Tas, savukārt, ļoti negatīvi noskaņotu arī lielu daļu sabiedrības, kā to mēs jau ilgstoši redzam Latvijas meža, zemes un kūdras resursu izmantošanas jautājumos.

Avoti: Eiropas Savienības un Somijas informācijas vietnes